

УДК 94(497.11-13)”1912/1941” ;  
342.26(497.11)”1912/1941”

*Пејтар РИСТАНОВИЋ\**

## АДМИНИСТРАТИВНЕ ПРОМЕНЕ НА ПРОСТОРУ СТАРЕ СРБИЈЕ 1912–1941\*\*

*Апстракт:* Чланак се бави процесом увођења српске администрације на простору Старе Србије за време балканских ратова, статусом ових крајева током окупације 1915-1918. и каснијим променама административног система до Другог светског рата. Рад је написан на основу грађе из Архива Србије, објављене изворне грађе и релевантне литаратуре.

*Кључне речи:* Стара Србија, Косово и Метохија, Рашка област, Македонија, балкански ратови, Први светски рат, области, бановине, срезови, административно уређење.

Територија коју је српска војска ослободила у балканским ратовима и припојила Краљевини Србији у српским изворима се назива „ослобођене области“, „ослобођени предели“ „новоослобођене и анектиране области“ и „Стара Србија“<sup>1</sup>. Термин „Стара Србија“ у Краљевини Србији коришћен је да се означи територија грубо омеђена Рашком на северозападу и Скопском котлином на југоистоку, језгро српске средњовековне државе. У литератури, овај термин различити аутори користе подразумевајући ужи или шири територијални оквир. У овом раду термин „Стара Србија“ означава територију која је припојена Србији и Црној Гори након балканских ратова, простор Рашке области, Косова и Метохије и Вардарске Македоније.

На почетку 20. века територија Старе Србије је била део Османског царства. После Берлинског конгреса 1878. године и стицања независности

\* Истраживач-приправник, Институт за српску културу – Приштина / Лепосавић, petar.ristanovic@gmail.com

\*\* Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (Ев. бр. 178028), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

1 М. Јагодић, *Уређење ослобођених области Србије 1912-1914: њихови оквири*, Београд 2010, 7.

Србије и Црне Горе, стварања аутономне Кнежевине Бугарске, провинције Источне Румелије и увођења аустроугарске управе у Босни и Херцеговини, ова територија је суштински постала крајња северозападна провинција царства<sup>2</sup>. За Турску је подручје било од прворазредног стратешког значаја, јер представља раскрсницу путева за Јадран и Егеј. Са друге стране, Србија је у њему гледала колевку своје државности, простор настањен српским становништвом на коме је национално-просветним радом стварана подлога за будуће прикључење матици. После аустроугарске анексије Босне и Херцеговине 1908. године, простор Старе Србије био је једини правац на коме је Србија могла да размишља о ширењу и даљем ослобађању Срба од туђинске власти.

У систему административне поделе турског царства највећи део Старе Србије се налазио у саставу Косовског вилајета, административно-територијалне јединице основане у жеку Велике источне кризе, 1877. године. После одлука Берлинског конгреса, обим и територија Косовског вилајета значајно су измењени, прилагођавајући се околностима на терену, и он добија свој коначни облик. До 1912. године Косовски вилајет је доживео више мањих административних измена, али је гро територије Старе Србије остао у његовим оквирима<sup>3</sup>. Године 1910. центар вилајета се налазио у Скопљу и у његовом саставу је било шест санџака са 33 казе.

Табела 1. Административна подела Косовског вилајета јула 1910. године<sup>4</sup>

Санџаци					
Скопље	Приштина	Призрен	Пећ	Сјеница	Пљевља
Казе					
Скопље	Приштина	Призрен	Пећ	Сјеница	Пљевља
Куманово	Митровица	Тетово	Ђаковица	Нова Варош	Пријепоље
Штип	Вучитрн	Гостивар	Гусиње	Бјело Поље	
Крива Паланка	Гњилане	Љума	Беране	Доњи Колашин	
Радовиште	Прешево	Гора	Трговиште		
Кочане	Нови Пазар				
Кратово	Феризовић				
Османлије					
Орханије					
Велес					

2 М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878-1912)*, Београд 2009, 5.

3 У периоду 1880-1888. Призренски санџак био је издвојен из Косовског вилајета и припојен Битољском вилајету. *Истио*, 6.

4 *Истио*, 9.

## Стара Србија у балканским ратовима 1912-1914.

После дугих дипломатских и војних припрема, у септембру 1912. године је закључен савез балканских држава, са намером да протерају Турску са Балкана<sup>5</sup>. У предстојећем рату Србија је рачунала на проширење у Рашкој области, на Косову и Метохији и у Македонији. Тајним додатком Уговору о пријатељству и савезу између Србије и Бугарске од 13. марта 1912. године, договорена је подела Македоније. Источно од Родопа и Струме била је неспорна бугарска зона, северно и западно од Шар-планине неспорна српска зона, док је средишњи део Вардарске Македоније чинио спорну зону. За њу је предвиђена деоба, уколико би српски и бугарски интереси искључили аутономију. Подела би ишла линијом Крива Паланка – Охрид, пресецајући Вардар северно од Велеса. Улога арбитра у евентуалном спору остављена је руском цару<sup>6</sup>.

Први балкански рат је окончан Лондонским уговором о миру. Турска је била приморана да се повуче источно од линије Енос – Мидија<sup>7</sup>. Под притиском великих сила, Италије и Аустроугарске, створена је независна Албанија, на територији која је требало да припадне Србији и Црној Гори. Дошло је до сукоба између Србије и Бугарске због поделе освојених територија у Вардарској Македонији. Руска арбитража је споро напредовала, па је Србија склопила савез са Грчком, незадовољном превеликим јачањем Бугарске, и заинтересованом за даља проширења у Егејској Македонији<sup>8</sup>. Стални инциденти на линији разграничења ескалирали су у ратни сукоб нападом бугарске војске на српске положаје на Брегалници. Српска војска је после тешких борби, које су трајале од 30. јуна до 9. јула, однела победу, после чега у рат против Бугарске улазе Турска и Румунија. Поражена на свим фронтovima, Бугарска је била приморана да затражи примирје. Рат је окончан миром у Букурешту 28. јула 1913. године, којим је Србији припала читава Вардарска Македонија.

5 Савез је склопљен низом уговора о пријатељству и савезу и војних конвенција између Србије, Бугарске, Црне Горе и Грчке између марта и октобра 1912. године. *Балкански уговорни односи 1876-1996*, том I (1876-1918), (приредио Момир Стојковић), Београд 1998, 285-306, 307-313.

6 *Истио*, „Тајни додаток Уговору о пријатељству и савезу између Србије и Бугарске, Софија 29. 2/13. 3. 1912“, 285-287. Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, Београд 2008, 256.

7 *Балкански уговорни односи 1876-1996*, I, „Уговор о миру између Турске и балканских савезника, Лондон 17/30. 5. 1913“, 344-347.

8 Уговор о савезу и војна конвенција између Србије и Грчке склопљени су 19. 5/1. 6. 1913. *Истио*, 348-356.

Србија је из балканских ратова изашла као победник, са територијом увећаном за 81.38%. У састав Краљевине Србије ушли су делови Рашке области, Косово и Метохија и Вардарска Македонија. Успостављање српске цивилне власти на територијама ослобођеним у Првом балканском рату текло је паралелно са напредовањем српске војске. За то је било задужено Полицијско одељење при Штабу Врховне команде, на чијем челу се налазио инспектор полиције Милорад Вујичић, начелник у Министарству унутрашњих дела. Полицијско одељење, заједно са Врховним штабом, од 26. октобра 1912. године било је смештено у ослобођеном Скопљу. Први задатак полицијских службеника било је успостављање цивилне администрације у ослобођеним областима, односно организација округа, срезова и општина, по угледу на административну поделу у Србији. *Предлој административне поделе* начелник Вујичић је упутио Врховној команди 28. октобра 1912. године<sup>9</sup>. По овом предлогу, ослобођену територију је требало поделити на осам округа: Новопазарски, Приштински, Кумановски, Скопљански, Тетовски, Дебарски, Поморски и Прешевски, са укупно 28 срезова<sup>11</sup>. Првобитна административна подела је у више наврата мењана и проширивана, у зависности од напредовања војске, политичких прилика и околности на

9 Уочи балканских ратова, према попису од 31. 12. 1910/13. 1. 1911. године, Србија је имала територију од 48.302 км<sup>2</sup>, подељену на 17 округа и град Београд. Новоослобођени крајеви имали су површину од 39.309 км<sup>2</sup>. М. Исић, „Од Србије до Србије“, у: *Срби и Југославија: држава, друштво, историја* (уредник Момчило Исић), Београд 2007, 14.

10 Архив Србије (=АС), Штаб Врховне команде – Полицијско одељење 1912-1913 (=ШВК-ПО), несрећена грађа, кутија Б 2387, Инспектор полиције, М. Вујичић, Штабу Врховне команде, 15/28. 10. 1912, Врање.

11 Предлогом административне поделе у састав Новопазарског округа ушли би срезови: новопазарски са седиштем у Новом Пазару, сјенички са седиштем у Сјеници и митровачки са седиштем у Косовској Митровици; у састав Приштинског округа срезови: приштински, са седиштем у Приштини, вучитрнски са седиштем у Вучитрну, гњилански са седиштем у Гњилану, лабски са седиштем у Подујеву и феризовићки са седиштем у Феризовићу(Урошевцу); у састав Кумановског округа ушли би срезови: кумановски са седиштем у Куманову, кратовски са седиштем у Кратову и кривоаланачки са седиштем у Кривој Паланци; У округ Скопљански ушли би срезови: скопљански са седиштем у Скопљу, качанички са седиштем у Качанику и велешки са седиштем у Велесу; у округ Тетовски ушли би срезови бродски са седиштем у Броду, гостиварски са седиштем у Гостивару, горњополошки са седиштем у Кичеву и доњополошки са седиштем у Тетову; у округ Дебарски ушли би срезови: дебарски са седиштем у Дебру и радомирски са седиштем у Радомиру; у састав Поморског округа ушли би срезови: драчки са седиштем у Драчу, тирански са седиштем у Тирани, елбасански са седиштем у Елбасану и лешки са седиштем у Лешу; и у округ Призренски ушли би срезови: шарпланински са седиштем у Призрену, ђаковачки са седиштем у Ђаковици и пећки са седиштем у Пећи. „Овакву би поделу за сада требало усвојити с обзиром на заузету област и с обзиром на могућност које ће делове још наша војска заузети“. *Исто*.

терену<sup>12</sup>. Успостављање администрације било је од прворазредног политичког значаја, па се тежило да цивилна власт буде успостављена на свим територијама које је заузела српска војска<sup>13</sup>. Чиновници су постављани указом врховног команданта војске, на предлог Полицијског одељења. Административна подела, као и укази о постављењу цивилних чиновника нису за време рата јавно оглашавани у *Српским новинама* из политичких разлога, ради добрих односа са савезницима<sup>14</sup>.

Окружни и срески начелници добили су упутства за рад, према којима им је у дужност стављено да се заједно са командантима места старају о личној и имовинској безбедности становништва, да осигурају једнакост свих грађана без обзира на верску и националну припадност, и да чувају непокретну имовину турске државе и других правних лица. Први задатак је било груписање села у општине и општина у срезове, водећи се стањем које је постојало пре рата и месним потребама становништва<sup>15</sup>. Приликом организовања срезова

- 12 „У влади је одлучено да се Нова Варош, Пљева и Пријепоље обухвате у административном погледу ако их наша војска држи“. Извештај о послатим наређењима инспектору Вујичићу преко телеграфа, која вероватно нису стигла услед прекинутог саобраћаја. АС, ШВК-ПО, кутија Б2387, по наредби министра унутрашњих дела инспектор Д. Тодоровић, инспектору М. Вујичићу, 27. 10/9. 12. 1912, Београд. У недатираном акту, насталом после предлога административне поделе од 15/28. 10. 1912, поред раније предвиђених осам округа, наводе се и два нова: Пљеваљски (срез пљеваљски) и Битољски (срезови битољски, охридски, крушевски и прилепски). Министарство унутрашњих дела – Полицијско одељење (МУД-II), 1912, Ф 44 Р 95, *Привремена административна подела Србије*, недатиран и непотписан акт. О сталним изменама административне поделе сведочи пример Приморског округа, који се помиње и у предлогу поделе од 15/28. 10. 1912, као и у недатираном акту. У наредби окружном начелнику у Битољу од 13/26. 3. 1913. Вујичић међутим наводи: „...наша је влада одлучила да у приморском крају, у који спада и Елбасан са околином, не поставља цивилну власт, већ да тај крај заузете области држи и уређује војска“. АС, ШВК-ПО, кутија Б 2387, Инспектор полиције М. Вујичић, начелнику округа Битољског, 13/26. 3. 1913, Скопље.
- 13 „Настојте да што даље раширите нашу власт... ...што више обухватите села под нашу сферу, не испуштајући ни једно село докле је допрла наша војска“. АС, ШВК-ПО, кутија Б 2387, Инспектор полиције М. Вујичић, начелнику округа Призренског, 27. 11/10.12. 1912, Скопље.
- 14 Окружни и срески чиновници нису морали да испуњавају квалификације које је захтевао Закон о уређењу округа и срезова из 1905. године, јер их је постављала Врховна команда на основу Закона о устројству војске из 1901. године. М. Јагодић, *Уређење ослобођених обласи Србије 1912-1914: Правни оквир*, Београд 2010, 12.
- 15 „Рејоне срезова т.ј. које општине и села припадају поједином срезу, одредите сарадњом са среским начелницима, држећи се при том што је више могуће досадашње поделе“. АС, ШВК-ПО, кутија Б2387, Инспектор полиције, окружним начелницима у Куманову, Скопљу, Приштини, Новом Пазару и Призрену, 25. 10/7. 11. 1912, Скопље. Ово сведочи колико је Вујичић мало знао о турском административном систему. У Турској царевини општине нису постојале као основне управне, судске и самоуправне јединице,

и општина консултовани су српски национални радници, добро упознати са приликама у Старој Србији, као и мештани чије су жеље уважаване када је то било могуће<sup>16</sup>. Окружни и срески начелници сусретали су се са бројним проблемима: лоши или непостојећи путеви, недовољно бројно и лоше људство, опустошена земља, сиромашни и неразвијени крајеви, становништво у збеговима. Посебно велики проблем је представљала величина срезова, због лоших комуникација, малог броја жандарма и непријатељски расположеног арбанашког становништва. До проблема је долазило и због мешања војних власти у надлежности цивилних<sup>17</sup>.

Потреба за доношењем уредбе о уређењу нових крајева одмах је примећена. Провизорно уређење је потрајало до 27. децембра 1912. године, када је краљ Петар, двадесет и четири дана након склапања примирја са Турском, прогласио *Уредбу о уређењу ослобођених њредела*<sup>18</sup>. Уредба је донесена на основу Закона о војсци, није била премапотписана ни од једног министра и није објављена у службеним *Српским новинама*, из истих разлога као ни административна подела и укази о постављењу цивилних чиновника<sup>19</sup>. Имала је преамбулу, четири главе и 88 чланова. Прва глава се односила на уређење општина, друга

---

па се турска административна подела није могла користити приликом груписања села у општине. М. Јагодић, *нав. дело*, 13. Турска административна подела била је од користи приликом првобитног одређивања граница срезова, јер су границе санцака често претваране у границе среза.

- 16 „Виђенији људи округа Дебарског упутили су молбу да се њихов округ подели на следеће срезове... Молбу треба усвојити и поделу тако извршити и извршити потребну реорганизацију.“ АС, ШВК-ПЮ, кутија Б 2387, Инспектор полиције М. Вујичић, Министарству унутрашњих дела, 24. 11/7. 12. 1912, Скопље.
- 17 Сви ови проблеми дошли су до изражаја приликом организовања Призренског округа. Предлог поделе који је Врховној команди упутио инспектор Вујичић предвиђао је постојање три среза у овом округу. Командант Треће армије, у чију област деловања је спадао овај округ, ђенерал Божа Јанковић, није се сложио са оваквом поделом, сматрајући да је потребно организовати шест мањих срезова како би се успоставила ефикасна контрола и обезбедила лична и имовинска сигурност грађана. Венерал Јанковић је о томе известио Врховну команду и на своју руку приступио организацији срезова и постављању чиновника у складу са својим идејама. Окружни начелник се нашао у процепу. У извештају инспектору полиције од 10/23. 12. 1912. он наводи: „Не знам шта ћу да радим, како да се крећем и шта да чиним. Врховна команда наређује једно, армија Ш друго!“ Током новембра и децембра дошло је до размене серије извештаја између инспектора полиције, ђенерала Јанковића и окружног начелника. На крају је одлучено да буде организовано пет срезова. АС, ШВК-ПЮ, кутија Б2387, начелник округа призренског, Врховној команди за Полицијско одељење, 20. 11/ 3. 12. 1912; 16. 11/ 9.12. 1912; 10. 12/23. 12. 1912; 13. 12/26.12. 1912; Инспектор полиције М. Вујичић, начелнику округа Призренског, 27. 11/10.12. 1912; 13. 12/26.12. 1912; 29. 12.1912/11. 1. 1913; начелник штаба Треће армије Б. Јанковић, Врховном штабу, 8. 12/21. 12. 1912.
- 18 Текст уредбе у АС, Министарство правде (=МП), 1912, Ф 41 Р 31.
- 19 М. Јагодић, *нав. дело*, 16.

на функционисање срезова, трећа је говорила о окрузима и организацији судова, док су се у четвртој налазила „општа наређења“. Питање административне поделе њоме није уређено. Уредба је била први правни акт којим је започела интеграција новоослобођених области у правни систем Краљевине Србије<sup>20</sup>.

Након склапања Букурешког мира 10. августа 1913. године и наредбе о демобилизацији српске војске 17. августа 1913, краљевим указом од 30. августа 1913. Врховна команда је престала са радом. Уредба од 27. децембра није више могла опстати на снази, па је 31. августа издата нова *Уредба о уређењу ослобођених обласати*<sup>21</sup>. Уредба је донета на предлог Министарског савета, премапотписана је од свих чланова владе и објављена у *Српским новинама*. Није имала преамбулу, а по композицији и решењима је била веома слична уредби од 27. децембра 1912. године. Уредбом је регулисано функционисање округа, срезова и општина, али се такође није бавила конкретном административном поделом.

Присаједињење новоослобођених области постало је правно могуће након закључења Лондонског (30. мај 1913) и Букурешког (10. август 1913) уговора о миру. Границе нових крајева Србије одређене су међународним уговорима: Решење Конференције амбасадора у Лондону о северној и североисточној граници Албаније (22. март 1913), Споразум о српско-турској граници (16. август 1913) и Споразум о граници између Србије и Црне Горе (12. новембар 1913)<sup>22</sup>.

Прогласом краља Петра српском народу 7. септембра 1913. године извршено је присаједињење новоослобођених крајева Србији<sup>23</sup>. Управа у новим крајевима вршила се краљевим уредбама и решењима владе о примени појединих постојећих закона и њиховом увођењу у живот у новим крајевима, док се законом не утврди управа присаједињених области. Влада није желела да одмах прошири важност Устава и закона Србије на ослобођене области, већ да у њима извесно време задржи посебан режим<sup>24</sup>. Ова намера је наишла на супротстављање у Народној скупштини од стране посланика Напредне странке и Српске социјалдемократске странке. Влада је спровела анкету међу окружним начелницима и судијама у новим областима, тражећи да на основу свог дотадашњег искуства и увида у стање доставе мишљење о томе који би се закони Краљевине Србије могли одмах применити у новим крајевима, а које би требало поступно уводити и у ком року; као и који је

20 *Исџо*, 24.

21 Текст уредбе у *Српским новинама* бр. 181, 21. 8/3. 9. 1913. Уредба је допуњена три пута: *Српске новине* бр. 200, 13/26. 9. 1913; бр. 238 30. 10/12. 11. 1913; бр. 23 29. 1/11. 2. 1914.

22 *Балкански уговорни односи I (1876-1918)*, (приредио М. Стојковић), Београд 1988, бр. 128, 135, 148-150, 153, 160.

23 *Српске новине* бр. 186, 27. 8/9. 9. 1913.

24 М. Јагодић, *нав. дело*, 32-33.

рок у коме би требало да важи изузетно законодавство у новим крајевима. Окружни начелници и судије углавном су се сложили да би у новим крајевима у одређеном року требало задржати посебан режим, предлажући притом различиту дужину трајања тог режима<sup>25</sup>.

Предлој закона о њисаједињењу Сџаре Србије и о ујрави у њој Министарство унутрашњих дела упутило је Народној скупштини 25. децембра са мишљењем Државног савета<sup>26</sup>. Предлог закона предвидео је административну поделу нових крајева на дванаест округа и четрдесет пет срезова, сходно приликама на терену и дотадашњем развоју администрације. Вароши Скопље и Битољ делиле су се на квартове, који су били под надзором и управом окружног начелника. Број и назив квартова одређивао је министар унутрашњих дела. Промену простора и назива срезова и места среске власти могао је да врши само министар унутрашњих дела својим решењем. Предлог закона је прописивао трајање специјалног режима од десет година, али је на Законодавном одбору Народне скупштине овај члан закона измењен, па је трајање специјалног режима скраћено на шест година. Народна скупштина није стигла да гласа о предлогу Закона о њисаједињењу Сџаре Србије Краљевини Србији и о ујрави у њој до избијања Првог светског рата, а за време рата предлог није стављен на дневни ред<sup>27</sup>.

Табела 2. Административна подела Старе Србије у Предлоју Закона о њисаједињењу Сџаре Србије Краљевини Србији и о ујрави у њој

Окрузи и њихова седишта:					
Битољски (Битољ)	Брегалнички (Штип)	Звечански (Митровица)	Косовски (Приштина)	Кумановски (Куманово)	Охридски (Охрид)
Срезови и њихова седишта:					
битољски (Битољ)	кочански (Кочани)	вучитрнски (Вучитрн)	гњилански (Гњилане)	жеглиговски (Куманово)	дебарски (Дебар)
кичевски (Кичево)	калешки (Берово)	дренички (Лауша)	грачански (Приштина)	кратовски (Кратово)	охридски (Охрид)
крушевски (Крушево)	овчеполски (Св. Никола)	митровички (Митровица)	лабски (Подујево)	кривопаланачки (Крива Паланка)	струшки (Струга)
периховски (Битољ)	радовишки (Радовиште)		неродимски (Феризовић)	прешевски (Прешево)	
преспански (Ресан)	царевоселски (Царево Село)				
прилепски (Прилеп)					

25 Исто, 38-40.

26 Сџенографске белешке заседања Народне скупштине, 1913-1914, 505-516.

27 М. Јагодић, нав. дело, 43.

Окрузи и њихова седишта:					
Призренски (Призрен)	Пријеполски (Пријеполје)	Рашки (Нови Пазар)	Скопски (Скопље)	Тетовски (Тетово)	Тиквешки (Кавадарци)
Срезови и њихова седишта:					
горски (Враниште)	милешевски (Пријеполје)	дежевски (Нови Пазар)	велешки (Велес)	галички (Галичник)	дојрански (Дојран)
подгорски (Сува Река)	нововарошки (Нова Варош)	сјенички (Сјеница)	качанички (Качаник)	горњополошки (Гостивар)	ђевђелијски (Ђевђелија)
подримски (Ораховац)	прибојски (Прибој)		скопски (Скопље)	доњополошки (Тетово)	тиквешки (Неготин)
шарпланински (Призрен)				поречки (Брод)	

## Стара Србија у Првом светском рату 1914-1918.

Искра рата запаљена на Балкану 28. јуна 1914. године разбуктала се у сукоб светских размера. Србија се наша суочена са економски, војно и бројчано надмоћним непријатељем. Њени противници, Аустроугарска и Немачка, нису имали јасно дефинисане планове о судбини Србије након евентуалне победе у рату. Аустроугарски ратни циљеви дефинисани су на седници Заједничког министарског савета 19. јула 1914. године. Заједничка влада је усвојила закључак да Аустроугарска не предвиђа анексију Србије, сем стратешког исправљања граница<sup>28</sup>. У врху Немачког Рајха постојала је само општа концепција о средњој Европи, без јасних планова о судбини

28 Овако дефинисан закључак донесен је због супротстављених ставова две струје у врху Аустроугарске. Крајњи анексионисти, са упориштем на двору и у генералштабу, залагали су се за потпуно уништење Србије и анексију већег дела њене територије, док су представници мађарског племства, на челу са председником мађарске владе Иштваном Тисом, били против анексије великог дела Србије, плашећи се јачања српског елемента на тлу монархије. Под „нужним стратегијским исправљањем граница“ мислило се првенствено на област Мачве и Београд. У својим мемоарима генерал Конрад је записао: „Пошто је ипак било усвојено да се ограничимо на стратегијске исправке граница, ја сам онда подвукао да треба добити Мачву и област Београда како бисмо трајно имали у рукама два велика мостобрана“. А. Митровић, *Продор на Балкан и Србија 1908-1918*, Београд 2011, 282-287. На доношење оваквог закључка утицала је и жеља да се не изазива одлучност Русије да приђе у помоћ Србији. Територију Србије требало је препустити другим балканским земљама: Бугарској, Албанији и Грчкој. Област Старе Србије била би подељена између Бугарске и Албаније, која би постала аустроугарски протекторат. Ж. Аврамовски, „Опредељење Бугарске за Централне силе у Првом светском рату“, у: *Југословенско-бугарски односи у XX веку* (уредник Живко Аврамовски), књ. 1, Београд 1982, 65.

Србије после војне победе<sup>29</sup>. Берлин је током 1914. сматрао да је Србија препуштена Аустроугарској, а разрађена политика није постојала ни када је Макензен наредио напад преко Саве и Дунава<sup>30</sup>.

Офанзиве аустроугарске војске у августу и новембру 1914. године одбијене су и територија Србије је сачувана неокрњена. Пораз Монархије довео је до интензивирања преговора Централних сила са Бугарском, како би ова ступила у рат са Србијом. Преговори су започели непосредно по Сарајевском атентату, али током годину дана дипломате нису успеле да постигну споразум. Охрабрена аустроугарским неуспехом у две офанзиве на Србију, као и сталним дипломатским понудама чланица Антанте да им се прикључи, Бугарска је повећавала своје захтеве<sup>31</sup>. Током првих дипломатских контаката Бугари су тражили проширење у српској Македонији до линије Крива Паланка – Охрид, из Српско-бугарског уговора о савезу из 1912. године<sup>32</sup>. Касније су захтеви проширени на читаву територију обухваћену Мирџштегским реформама, потом и Неготински округ. Немачки начелник Генералштаба, генерал Фалкенхајм, инсистирао је да се прихвате сви бугарски услови, јер је њено учешће у здруженом нападу на Србију неопходно да би се остварио успех<sup>33</sup>. На финалним преговорима вођеним у Плесу бугарски представник, пуковник Ганчев, донео је Предлог Уговора о савезу и Тајног анекса. Између осталог, уговором је било предвиђено да Бугарска анектира читаву источну Србију, велики део Старе Србије, као и сагласност Сила осовине за послератну персоналну унију Бугарске и Албаније, уколико она остане да постоји као самостална држава. Због противљења Аустроугарске, првенствено начелника Генералштаба Конрада, ови захтеви су ублажени, смањена је територија предвиђена за бугарску анексију у Старој Србији и одбачена могућност персоналне уније са Албанијом. Уговори о пријатељству и савезу Сила осовине и Бугарске потписани су у Софији 6. септембра 1915. године. Истог дана склопљена је и Војна конвенција у Плесу.

Тајном конвенцијом између Бугарске и Немачке предвиђено је, између осталог, да Бугарска анектира територију чија би граница на северу почела

29 А. Митровић, *нав. дело*, 420-432.

30 А. Митровић, „Стварање немачке окупационе зоне и аустроугарске окупационе управе у Србији (јесен 1915 – пролеће 1916)“, *Balkanica* 13-14, 1982/1983, 9.

31 Спремност бугарске владе и цара да уведу Бугарску у рат против Србије спласла је закон аустроугарског пораза у децембру 1914. године. „Они нису напустили своје претензије, али су очекивали погодан моменат и стално повећавали своје захтеве, јер су оценили да вредност бугарске активне сарадње са Централним силама после српских победа постаје још већа“. Ж. Аврамовски, *нав. дело*, 77.

32 *Балкански уговорни односи 1876-1996*, књ. I, 287-288.

33 Ж. Аврамовски, *нав. дело*, 66.

ушћем Мораве у Дунав, пратила десну обалу Мораве до Сталаћа, одатле би продужила вододелницом Западне и Јужне Мораве преко гребена Скопске Црне Горе, пресекала теснац код Качаника и пела се до гребена Шар-планине, где избија на границе Санстефанске Бугарске<sup>34</sup>. У ову област ушли би југоисточни крајеви Старе Србије, делови Приштинског, Призренског и Кумановског округа и читава Вардарска Македонија.

Офанзива здружених аустроугарских и немачких војних снага 6. новембра 1915. године, потпомогнута бугарским уласком у рат и ударом у леђа српске војске, довела је до слома српске одбране и повлачења владе, војних снага и великог броја избеглица. У часу тријумфа, највиши представници трију тренутних победника били су сложни да „Србија треба да буде уништена“<sup>35</sup>. Неспоразуми су настали када је требало договорити модел по коме ће то бити учињено. У Аустроугарској је опет актуализован сукоб крајњих анексиониста и мађарског племства. Генерал Конрад је истицао да Бугарској не би требало дозволити да анектира доњи ток Мораве, јер је то област која би Аустроугарској обезбедила кључни положај на Балкану. Конрад је сматрао да би „линија Нова Варош – Нови Пазар – Митровица – Качаник морала да остане у области Монархије као будућа важна железничка траса нормалног колосека“<sup>36</sup>, чиме би Аустроугарска анектирала Рашку област и највећи део Косова и Метохије. Због противљења мађарске стране дошло је до седнице Заједничког министарског савета 6. јануара 1916. године, са „ратним циљевима Монархије“ на дневном реду. Концензус није постигнут, па је донесен закључак који је питање анексије остављао за после рата, а закључци од 19. јула 1914. нису повучени. Сва питања у вези са анексијом српске територије остала су отворена<sup>37</sup>.

Немачки Рајх није хтео да створи своју властиту управу над делом окупираних територија у Србији. Међутим, Немци су били изузетно заинтересовани са искоришћавање српских привредних потенцијала и контролу железничке мреже. С обзиром на то да је немачка 11. армија остала на Солунском фронту, на сектору Ђевђелије, Немци су успоставили етапну зону која је званично служила за снабдевање немачких трупа. Немачка етапна управа била је надлежна за трупе Рајха и све уређаје у њиховим рукама, али је њен делокруг био знатно шири, јер су Немци низом посебних наредби и уговора са Бугарима за себе узели све најважније привредне изворе и стратегијске објекте. За себе су обезбедили право да искоришћавају рудник у Бору, као и руднике у Мајданпеку и Палакатници, чије приходе су делили са Аустроугарском. Обезбеђена је и контрола над другом Смедерево – Ниш – Скопље – Велес.

34 Балкански уговорни односи 1876-1996, књ. I, 465.

35 А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд 1984, 326.

36 *Истио*, 328.

37 А. Митровић, *Продор на Балкан и Србија 1908-1918*, Београд 2011, 469.

Етапна зона је обухватила читаву Моравско-вардарску долину. У Нишу, Лесковцу, Предејанима, Врању, Буковцу, Куманову, Скопљу, Каталанову и Велесу биле су смештене немачке команде, док је у Прилепу била команда 11. армије. Етапна команда је прво била смештена у Крагујевцу, па Нишу, и коначно од фебруара 1916. у Скопљу. У Нишу је остала Етапна инспекција 11.<sup>38</sup>

Успостављање аустроугарске окупационе зоне започело је 20. децембра 1915. године, када је из царско-краљевске Врховне команде упућен немачкој Врховној команди акт у коме се наводи да је наложено стварање окупационих власти на подручју ранијих српских округа Шабац, Београд, Ваљево, Смедерево, Горњи Милановац, Крагујевац, као и три среза Ђупријског округа (Јагодина, Варварин, Рековац). Цар Фрањо Јосиф је за војног генералног гувернера окупираног дела Србије именовано грофа Салиса, док је 17. јануара познати историчар и балканолог Талоци именован за цивилног комесара. Гроф Салис је на том положају остао до 6. јула 1916, када је смењен, а на његово место је дошао фон Ремен, који је на дужности остао до краја рата. Војни генерални гуверман је проширен 11. фебруара 1916. на ужички, чачански и западни део Крушевачког округа<sup>39</sup>. Даље успостављање генералног гувермана заустављено је због сукоба са Бугарском око организовања окупационог режима на територији Старе Србије, тј. на деловима Косова и Метохије.

До сукоба је дошло већ почетком децембра 1915. године, када је постало јасно да Бугарска има много веће прохтеве но што је садржао недавно потписани уговор. Нов бугарски захтев је званично поднет 10. фебруара 1916. и базирао се на чињеници да су бугарске војне снаге продрле много даље него што је уговором било предвиђено. По њему, Бугарској би припала лева обала Велике Мораве, као и добар део Косова и источне Албаније. На простору Старе Србије Бугари су полагали право на Пећ, Ђаковицу, Приштину и Призрен<sup>40</sup>. У Монархији нису били спремни да учине ове уступке, али су Бугари показали да планирају да трајно остану на територији коју је током ратних операција посела њихова војска. На простору Косова почели

38 Немци су успостављање своје Етапне зоне објашњавали ратним разлозима и потребом брзог и несметаног снабдевања 11. армије. Етапна зона је, међутим, била и адут у рукама немачке у евентуалним преговорима о рекомпозицији Балкана, јер би у случају немачког повлачења из Србије претила опасност да они из тих преговора буду потпуно искључени. А. Митровић, „Стварање Немачке окупационе зоне и аустроугарске окупационе управе у Србији (јесен 1915 – пролеће 1916)“, *Balkanica* 13-14, 1982/1983, 21.

39 *Исјо*, 32.

40 *Исјо*, 472. Ж. Аврамовски, „Бугарске претензије на анексију делова Косова у Првом светском рату (1915-1916)“, у: *Југословенско-бугарски односи у XX веку* (уредник Живко Аврамовски), књ. 2, Београд 1982, 120.

су да уводе своју цивилну управу, постављањем градских префеката у Приштини, Призрену и Качанику. Дошло је до жестоког спора који је превазиђен тек немачким посредовањем. Споразум је потписан 1. априла 1916. Њиме је предвиђено да аустроугарској војној управи остане сектор са Елбасаном, Ђаковицом, Косовском Митровицом, Александровцем, Крушевцом и левом обалом Велике Мораве, а Бугарској сектор са Призреном, Приштином, Прокупљем и десном обалом Велике Мораве. Бугари су из своје области морали да повуку цивилне власти и договорено је да споразум буде „искључиво војне природе“, тј. да важи „за време трајања рата“<sup>41</sup>.

Споразумом од 1. априла створени су услови да Аустроугарска доврши формирање своје окупационе зоне која је службено названа Царско-краљевски војни генерални гуверман у Србији. Њему су прикључени срезови Косовска Митровица, Нови Пазар и Пријепоље. У свом коначном облику Војни генерални гуверман Србија захватао је област од 29.664 км<sup>2</sup> (23.880 км<sup>2</sup> старе и 6.784 км<sup>2</sup> припојене области)<sup>42</sup> на којој је, према попису од 1. јула 1916, живело 1, 373. 511 становника. „Границе Гувермана текле су, грубо узето, реком Дрином од њеног ушћа у Саву, па узводно од велике окуке јужно од Сребренице (на босанској страни), па источно од Вардишта, Увца и Чајничка (искључених), северно од Пљеваља (искључено) а западно од Јабучке (укључено), јужно од Тутина и косовског Рудника (укључених), јужно и источно од Вучитрна (укључено), па даље ка северу обухватајући Баре, јужно од Брзећа (укључено), онда Јастрепцом ка Сталаћу обухватајући Брус и Александровац, Великом Моравом део њеног ушћа, затим Дунавом и Савом“<sup>43</sup>. Гуверман је подељен на 13 управних јединица, које су пратиле границе српских округа, осим у ситуацији када су делови појединих округа остали на бугарској страни. Посебну управну јединицу чинио је Београд, док су средишта других били: Чачак, Горњи Милановац, Крагујевац, Крушевац, Шабац, Смедерево, Ужице, Ваљево, Косовска Митровица, Нови Пазар и Пријепоље. Са територије Старе Србије у састав Гувермана су ушли Звечански, Пријепољски и Новопазарски округ, са 155.484 становника<sup>44</sup>.

Бугарима је пришао остали део српске територије. Они су га поделили на две окупационе зоне. Војноинспекцијска област Морава са седиштем у Нишу обухватала је источну и југоисточну Србију, док је Војноинспекцијска област Македонија обухватала највећи део Косова и целу Македонију.

41 А. Митровић, „Стварање немачке окупационе зоне и аустроугарске окупационе управе у Србији (јесен 1915 – пролеће 1916)“, *Balkanica* 13-14, 1982/1983, 31.

42 Љ. Димић, *Историја српске државности*, Нови Сад 2001, 14.

43 А. Митровић, „Стварање немачке окупационе зоне и аустроугарске окупационе управе у Србији (јесен 1915 – пролеће 1916)“, *Balkanica* 13-14, 1982/1983, 32.

44 *Истио*, 33.

У пракси, највећи део области Македонија био је у саставу немачке етапне зоне. Немци су контролисали све значајне привредне, индустријске и саобраћајне објекте<sup>45</sup>. Бугари су у својој окупационој зони спровели комбинацију војне и цивилне управе, осим у делу Косова, због споразума са Аустроугарском. Чиновнички апарат, посебно руководећи кадар, доведен је из Бугарске, осим општинских представника у селима где су коришћени људи који су чинили домаће становништво.<sup>46</sup> Претежну улогу је ипак имала војна власт. Бугари су спроводили политику бугаризације становништва, тежећи да сузбију српско национално осећање, и припреме територију за трајно прикључење Бугарској. Окупациони режим, формиран у пролеће 1916. године, функционисао је до краја септембра 1918. године. После пробоја Солунског фронта српски војници су се после три дуге године вратили на своју земљу и ослободили је од окупатора.

## Стара Србија у Краљевини СХС 1918-1929.

Завршетак Првог светског рата и стварање Краљевине СХС донели су потребу за уређењем државне администрације. Због сукоба између унитаристичких и федералистичких снага, постепено све више груписаних на националном („племенском“) основу, питање административне поделе добило је велики значај<sup>47</sup>. У периоду провизоријума, до доношења Устава и Закона о подели земље, на простору Србије функционисала је административна подела на округе из времена пре рата. Указом регента Александра од 30. јуна 1919. Устав и сви закони „раније Краљевине Србије“ ступили су на снагу у свим областима присаједињеним Србији и Црној Гори након балканских ратова<sup>48</sup>. Тако су крајеви ослобођени 1912. и 1913. године изједначени у правном погледу са старим областима Краљевине Србије скоро тачно шест година од присаједињења, баш као што је то било предвиђено у предлогу Закона о *присаједињењу Сјаре Србије Краљевини Србији и о ујрави у њој из 1913. године*<sup>49</sup>. Регентовим указом Устав и закони Краљевине Србије

45 Немци су посебно били заинтересовани за контролу саобраћајница. Под њиховом надлежношћу је била пруга на левој обали Велике и Јужне Мораве, пруге у Македонији, линија Ниш – Софија и пруга у долини Тимока. А. Митровић, *Србија у Првом свешком райу*, Београд 1984, 341-342.

46 *Исио*, 342.

47 Ђ. Станковић, „Административна подела Краљевине СХС“, *Историјски гласник* 1-2, Београд 1981, 35.

48 *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 68, 15. 07. 1919.

49 М. Јагодић, *Уређење ослобођених обласи Србије 1912-1914: Правни оквир*, Београд 2010, 43.

проширени су и на четири округа које је Црна Гора добила у ратовима 1912–1913. године: Пљевашки, Бјелопољски, Берански и Метохијски округ<sup>50</sup>.

У центру сукоба око начина административне поделе Краљевине СХС нашло се питање поделе Хрватске, Славоније и Далмације. Странке хрватског блока оптуживале су радикално-демократску коалицију да желе да „парцелизирају Хрватску“, док су заговорници унитаризма и централизма у Закону о административној подели видели начин да сузбију покушаје сепаратизма и „племенског груписања“<sup>51</sup>. У дискусији приликом доношења Устава оцртале су се две тенденције: једна, да се границе области покlope са историјским границама појединих покрајина; друга, да се преко ових граница пређе. Видовдански устав је представљао победу друге струје. Чланом 95. Видовданског устава прописано је да се „управа у Краљевини врши по областима, окрузима, срезовима и општинама. Подела на области врши се законом према природним, социјалним и економским приликама. Једна област може имати највише 800.000 становника“<sup>52</sup>. Дозвољено је спајање две или више области у већу, уколико то одлуче обласне скупштине, при чему се мора поштовати ограничење о највећем броју становника области. Уставотворац је предвидео да уместо малог броја великих области буде створено много малих области. Тиме је требало да се спрече „покрајинске идеје“ и „племенско груписање“. Уколико би једно племе било груписано тако да живи у једној великој области, или неколико њих, „оно би ту своју област или те своје области сматрало као своју ужу племенску државу, што би без сумње било опасно за државно јединство“<sup>53</sup>.

Усвајање Закона о подели земље било је од највећег значаја за централистичко-унитаристички блок, па је питање његовог доношења влада покренула одмах на почетку законодавног заседања Народне скупштине. Владин предлог закона је предвиђао поделу на 26 области којима би територија Краљевине СХС била подељена на административне јединице приближне величине. Закон није донесен због избијања кризе владе и сукоба у радикално-демократској коалицији. После смене министра унутрашњих послова Светозара Прибићевића, који је важио за истакнутог носиоца централизма, Влада је одуговлачила са доношењем закона. Видовдански устав је у начелу

50 Територији пређашње Краљевине Србије припало је и подручје добијено Нејским уговором о миру од 29. новембра 1919. године. Општине на северу придодате су постојећим срезовима: неготинском, крајинском и зајечарском, а на средини источне границе једна област је придодата лужичком срезу. Образована су и три нова среза: царибродски, босилеградски и струмички. М. Исић, *нав. дело*, 12.

51 Ђ. Станковић, *нав. дело*, 36.

52 *Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Југославије: 1835–1941*, (приредио Душан Мрђеновић), Београд 1988, 221–222.

53 Ђ. Станковић, *нав. дело*, 36.

прописао доношење Закона о њодели земље на обласџи у року од шест месеци. Реконструисаној влади се отворила могућност да одуговлачењем преко-рачи тај рок и закон донесе као уредбу, без гласања у Народној скупштини. Овај пут је изабран, како би се ублажило незадовољство хрватског блока и делимичним удовољавањем њиховим захтевима оставила могућност за политички споразум.

Уредба о њодели земље на обласџи<sup>54</sup> донесена је 26. априла 1922. године. Главна разлика између Уредбе и Предлоја закона била је у њодели Хрвајске, Славоније и Далмације. Хрвајска и Славонија су њодељене на само три обласџи. У односу на Предлој закона, њо коме су све историјске обласџи Краљевине СХС биле једнако аџиомизиране, у Уредби о њодели земље на обласџи то није био случај. Србија је подељена на 18 области<sup>55</sup>. По територијалном опсегу и по броју становника, области на простору Србије биле су знатно мање од области на простору других историјских покрајина. Од Зетске области само је била већа Нишка област, док је Осијечка област имала више становника него четири области у Србији заједно: Ваљевска, Моравска, Подринска и Пожаревачка. На једну област у Србији долазио је просечно 309.081 становник, што је мање него у било којој другој покрајини, и само 38.63% од Уставом предвиђеног максимума<sup>56</sup>. Подела се у великој мери ослањала на ранију административну поделу, па је шест округа само преименовано у области.

Новом административном поделом простор Старе Србије подељен је између осам новоформираних области. Три области: Скопска, Брегалничка и Битољска, читавом територијом су се налазиле на територији Старе Србије. Остатак територије новом административном поделом чвршће је повезан са преткумановском Србијом, са изузетком Метохијског и Беранског округа, који су ушли у састав Зетске области и на тај начин се повезали са територијом некадашње Црне Горе. Намера владе је била да се простор Старе Србије

54 Службене новине Краљевине СХС, бр 92, 28. 4/11. 5. 1922. При доношењу Уредбе Влада је морала да испоштује три ограничења која је прописао Устав у члану 135: Босна и Херцеговина морала је бити подељена у оквиру својих историјских граница, у Хрватској и Славонији могле су се основати највише три области и Црна Гора из 1913. године са котаром Бококорским и без округа пјеваљског и бјелопољског имала је да буде једна област. Уредба о њодели змеље на обласџи, Закон о оџишћој уџрави, Закон о обласној и среској самоуџрави, објаснио и протумачио Михајло Илић, Београд 1925, 7-24.

55 Под Србијом се овде подразумева територија на коју је указом регента Александра 30. јуна 1919. протегнуто важење Устава и закона „пређашње Краљевине Србије“. Ова територија укључује простор Краљевине Србије из 1914. године и четири округа који су 1914. године припадали Краљевини Црној Гори, а који су основани на територији освојеној у ратовима 1912-1913. године. Територија је била подељена на град Београд и 34 округа са 146 срезова и 2136 општина.

56 М. Исић, *нав. дело*, 20.

брже интегрише са старим српским крајевима административним повезивањем са централном и источном Србијом. Ослањањем на стару административну поделу влада је желела да очува централизован систем управе, који је постојао на територији Краљевине Србије. На овом простору су „постојале институције система и бројне уходане везе са централном управом“<sup>57</sup>. Владајућа радикалско-демократска коалиција рачунала је и да ће јој изграђена страначка инфраструктура омогућити да осигура власт. На овакву поделу су наводили и национални разлози. Војводина је административно, економски и саобраћајно везана за предратну Србију, како би се ови крајеви брже интегрисали у једну целину. Коначно, стварање великих области на простору Хрватске, Славоније и Далмације није имало за циљ само попуштање хрватској опозицији, већ и стварање политичког ослонаца на компактне масе Срба које су у њима живеле.<sup>58</sup> Административна подела уведена *Уредбом о подели земље* остала је на снази до 1929. године и завођења диктатуре.

Табела 3. Окрузи и срезови Старе Србије који су *Уредбом о подели земље на обласи* ишли у састав новоформираних области на простору Старе Србије<sup>59</sup>

Области			
Зетска	Ужичка	Рапска	Косовска
Окрузи и срезови			
округ Метохијски; округ Берански	округ Пријепољски; округ Пљевашки; округ Бјелопољски	округ Рашки; округ Звечански	округ Косовски без гњиланског среза; округ Призренски

Области			
Врањска	Скопска	Брегалничка	Битољска
Окрузи и срезови			
срезови прешевски и кривоцаланачки из округа Кумановског; срез гњилански из округа Косовског	округ Скопски; округ Тетовски; срезови жеглиговски и кратовски из округа Кумановског	округ Брегалнички	округ Битољски; округ Охридски; округ Тиквешки

57 Љ. Димић, *Историја српске државности*, Нови Сад 2001, 116.

58 Ђ. Станковић, *нав. дело*, 44.

59 У табели су наведени окрузи и срезови са подручја Старе Србије који су ишли у састав нових области, укључујући и четири округа који су разграничењем између Србије и Црне Горе 1913. године припали Краљевини Црној Гори, али историјски и географски чине једну целину са делом Старе Србије, који је припао Краљевини Србији.

Табела 4. Области и срезови на простору Старе Србије после доношења Уредбе о поделу земље на областима<sup>60</sup>

Области			
Зетска	Ужичка	Рашка	Косовска
Срезови			
берански, ђаковички, источки, пећки	бјелопољски, милешевски, нововарошки, пљеваљски, прибојски	вучитрнски, дежевски, дренички, митровачки, сјенички, студенички, штавички	горски, грачанички, лабски, неродимски, подримски, шарпланински

Области			
Брањска	Скопска	Брегалничка	Битољска
Срезови			
гњилански, кривопаљаначки, прешевски	велешки, галички, горњополошки, доњополошки, жеглиговски, кратовски, качанички, поречки, скопски	кочански, малешки, овчепољски, радовишки, царевоселски, штипски	битољски, горњодебарски, дојрански, ђевђелијски, кавадарски, кичевски, крушевски, мориховски, неготински, охридски, прилепски, струмички, струшки

## Стара Србија у Југославији до Другог светског рата 1929-1941.

Завођење монарходиктатуре 6. јануара 1929. године показало је дубину неуспеха политике краља Александра и влада које је смењивао на најмањи знак непослушности. Млада држава, тешко оптерећена спољнополитичким проблемима, није успела да нађе свој унутрашњи мир због ескалације хрватског питања које је стајало отворено још од дана уједињења. Политика централизма и унитаризма, прокламована Видовданским уставом и пратећим законима, доживела је неуспех. „Покрајинска“ и „племенска“ свест није избрисана, већ је додатно ојачала, посебно на простору Хрватске. Наспрам краља и дела српског политичког блока, расцепканог на неколико партија, стајала је ХСС Стјепана Радића, подржавана од велике већина Хрвата. Одлучни у борби против унитаризма и централизма, прваци ХСС су одбацивали и *Уредбу о поделу земље* која никада није до краја уведена у живот на читавој

60 Речник места краљевине СХС, 1925, Београд 1925.

територији Краљевине СХС. Краљ Александар је одлучио да, уместо попуштања, диктатуром, законима и уредбама учини оно што током деценије парламентаризма није успео – да створи јединствену југословенску државу у којој ће бити потпуно избрисана „племенска“ свест о посебности. Важан корак у спровођењу политике интегралног југословенства било је доношење *Закона о називу и подели краљевине на управна подручја*, 3. октобра 1929. године<sup>61</sup>.

Овим законом службени назив државе Срба, Хрвата и Словенаца постаје Краљевина Југославија. Општа управа се врши по бановинама, срезovima и општинама. Уместо дотадашње поделе на области, уведена је подела на бановине, на чијем челу је био бан. Законом је формирано девет бановина: Дравска, са седиштем у Љубљани; Савска, са седиштем у Загребу; Врбаска, са седиштем у Бања Луци, Приморска, са седиштем у Сплиту; Дринска, са седиштем у Сарајеву; Зетска, са седиштем на Цетињу; Дунавска, са седиштем у Новом Саду; Моравска, са седиштем у Нишу; и Вардарска, са седиштем у Скопљу. Управа града Београда, Земунa и Панчева чинила је посебну целину и била под надзором и управом министра унутрашњих послова.

Закон је настао на „илузији да је након десет година заједничког живота могуће декретима и законима, у тачно испланираним роковима, формирати нову југословенску нацију“<sup>62</sup>. Подела на бановине је био покушај да се брисањем граница историјских области спречи даља дезинтеграција државе, коначно разбију националне области које су храниле сепаратизам и створи политички, економски и саобраћајно јака државна целина, способна за живот. Територија Србије је потпуно разбијена и подељена између пет бановина. Краљ је рачунао на Србе као интегрисајући фактор, па је подела извршена тако да православно становништво, сматрано Србима, чини апсолутну већину у шест бановина (Врбаска, Вардарска, Дринска, Дунавска, Моравска и Зетска). Подручје Старе Србије подељено је између три бановине: Вардарске, Моравске и Зетске. Највећи део ушао је у састав Вардарске бановине, која је поред Старе Србије захватала и шест срезова југоисточне Србије, са Лесковцем и околином.

Период монархидиктатуре формално је окончан даровањем Устава 3. септембра 1931, којим је подела на бановине потврђена, уз неке мање измене. Устав је државу дефинисао као „уставну монархију“, предвидео постојање народног представништва, али није дозволио завођење правог парламентарног система. Неуспех политике интегралног југословенства био је очигледан, али је краљ Александар није напустио све до смрти 1934. године.

61 *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 232, 4/17. 10. 1929. Закон је међан у два наврата, али значајнијих промена на територији Старе Србије није било. „Закон о изменама и допунама Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја“, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр 2/15. 9. 1931; „Закон о измени Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја“, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр 27. 10/9. 11. 1931.

62 Љ. Димић, *нав. дело*, 139.

У међувремену, политички живот се полако будио, и поред жестоке репресије режима. Политички лидери су преговарали, тражећи модел за решавање нагомиланих проблема, од којих је међу најважнијима било хрватско питање. Предлагани су бројни модели државног преуређења. За све је било заједничко да су Стару Србију посматрали као део будуће српске јединице у Југославији, када до преуређења дође.

До административних промена на територији Краљевине Југославије дошло је тек 26. августа 1939, стварањем бановине Хрватске, у чији састав су ушле у целини бановине Савска и Приморска и поједини срезови из бановина Зетске, Дринске, Врбаске и Дунавске. Промена на простору Старе Србије није било. Стварање бановине Хрватске био је први корак ка федерализацији земље, изнуђен ратном опасношћу која се ближила. Српска јединица није створена, иако је српска елита сматрала да је то неопходно. Сагласни да су Срби „разбијени“, део српске политичке и интелектуалне елите отпочео је рад на пројекту „Српске земље“ 24. новембра 1939. године. Израђен је нацрт *Уредбе о организацији Српске земље*, чије би седиште било у Скопљу, а чиниле би је Вардарска, Врбаска, Зетска, Дринска, Дунавска и Моравска бановина. Србија, Црна гора, Босна и Херцеговина и Војводина имале би аутономан статус унутар те јединице<sup>63</sup>. И овај пројекат Стару Србију је посматрао као неодвојиви део Србије. Распламсавање рата у Европи потиснуло је у други план идеју о уједињењу српских земаља у једну јединицу. До почетка Другог светског рата 6. априла 1941, на подручју Старе Србије је опстала подела на бановине из 1929. године.

Табела 5. Области и срезови Старе Србије који су ушли у састав новоформираних бановина после доношења Закона о називу и подели краљевине на уједнавајућа подручја<sup>64</sup>

Бановине		
Вардарска	Моравска	Зетска
<b>Окрузи и срезови</b>		
целокупне Битољска, Брегалничка и Скопска област; срезови гњилански, кривопаљаначки и прешевски из Врањске области; срезови горски, грачанички, неродимски, подримски и шарпаланински из Косовске области; срез ђаковачки из Зетске области	срез вучитрнски из Косовске области; срезови дренички и лабски из Рашке области	срезови бјелопољски, милешевски, нововарошки, пљеваљски, прибојски из Ужичке области; срезови берански, источки, пећки из Зетске области; срезови дежевски, митровачки, сјенички, студенички, штавички из Рашке области

63 Исто, 206-9.

64 Речник места Краљевине Југославије, Београд 1930.

Табела 6. Срезови Старе Србије који су ушли у састав Вардарске, Моравске и Зетске бановине<sup>65</sup>

Бановине		
Вардарска	Моравска	Зетска
<b>Срезови</b>		
битољски, велешки, галички, гњилански, горњодебарски, горњополошки, горски, грачанички, дојрански, доњополошки, ђаковачки, ђевђелијски, жеглиговски, кавадарски, качанички, кичевски, кочански, кратовски, кривопаланачки, крушевски, малешки, мориховски, неготински, неродимски, овчепољски, охридски, подгорски, поречки, подримски, преспански, прешевски, прилепски, радовишки, скопски, струмички, струшки, царевоселски, шарпланински, штипски	вучитрнски, дренички, лабски	бјелопољски, берански, дежевски, источки, милешевски, митровачки, нововарошки, пљеваљски, пећки, прибојски, сјенички, студенички, штавички

У периоду од непуне три деценије простор Старе Србије доживео је пет промена административног уређења и окупацију. Територија је прешла из руку Турака под контролу Срба, била подељена између Аустроугарске и Бугарске уз јако присуство Немачког Рајха, да би коначно постала део Краљевине СХС. Проблеми са којима се сусрела српска администрација непосредно по ослобођењу ових крајева опстали су до краја периода. Већ у периоду 1912-1914. показало се колико ће бити тешко интегрисати Стару Србију у јединствену државну целину са преткумановском Србијом. Рат, страховито страдање српског становништва и изградња нове државе проблеме су само склонили у страну, да никада не буду решени. Током читавог периода Стара Србија је посматрана као несумњиво српска земља, настањена православним, српским становништвом. Административна решења која су примењивана на централну Србију пресликавана су на југ, без размишљања о посебности и потребама овог простора. У предвечерје Другог светског рата, започело је унутрашње преобликовање Краљевине Југославије, изнуђено политичком борбом Хрвата. Српска елита започела је са стварањем планова о организацији српске јединице у Југославији, посматрајући Стару Србију као неодвојив део Србије и језгро будуће јединице. Нико није био свестан да је окретањем главе од проблема Старе Србије и њиховим прећутним толерисањем овај простор за Србију већ био изгубљен.

65 *Исио.*

## Извори

- Балкански уговорни односи 1876-1996, I-II, приредио Момир Стојковић, Службени лист СРЈ, Београд.
- Архив Србије, Министарство правде, 1912, Ф 41 Р 31.
- Архив Србије, Министарство унутрашњих дела – полицијско одељење, 1912, Ф 44 Р 55.
- Архив Србије, Штаб Врховне команде – полицијско одељење, 1912-1913, кутије Б2387 и Б2388.
- Речник места Краљевине СХС, 1925, Народна просвета, Београд.
- Закон о подели земље на управна подручја, Привредник, Београд 1930.
- Речник места Краљевине Југославије, 1930, Свесловнске књижаре, Београд.
- Стенографске белешке заседања Народне Скупштине, 1913-1914.
- Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Југославије: 1835-1941, приредио Душан Мрђеновић, Нова књига, Београд.

## Штампа

- „Службене новине Краљевине Југославије“ бр. 199, 2. 9/15. 9. 1931; бр. 252, 28. 10/10. 11. 1931.
- „Службене новине Краљевине СХС“ бр. 68, 15. 7/28. 7. 1919; бр. 92, 28. 4/11. 5. 1922; бр. 232, 4/17. 10. 1929.
- „Српске новине“ бр. 181, 21. 8/3. 9. 1913; бр. 200, 13/26. 9. 1913; бр. 238, 30. 10/12. 11. 1913; бр. 23, 29. 1/11. 2. 1914; бр. 186, 27. 8/9. 9. 1913.

## Литература

- Аврамовски 1982: Ж. Аврамовски, „Бугарске претензије на анексију делова Косова у Првом светском рату (1915-1916)“, у: *Југословенско-бујарски односи у XX веку* (уредник Живко Аврамовски), књ 2, Народна књига, Београд.
- Аврамовски 1982: Ж. Аврамовски, „Опредељење Бугарске за Централне силе у Првом светском рату“, у: *Југословенско-бујарски односи у XX веку* (уредник Живко Аврамовски), књ. 1, Народна књига, Београд.
- Димић 2001: Љ. Димић, *Историја српске државности*, III, САНУ, Нови Сад.
- Илић 1925: *Уредба о подели земље на обласи, Закон о ошитој ујрави, Закон о обласној и средској самоујрави*, објаснио и протумачио Михајло Илић, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд.
- Исић 2007: М. Исић, „Од Србије до Србије“, у: *Срби и Југославија: држава, друштво, географија* (уредник Момчило Исић), Београд.
- Јагодић 2009: М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878-1912)*, Завод за уџбенике, Београд.
- Јагодић 2010: М. Јагодић, *Уређење ослобођених обласи Србије 1912-1914: Правни оквир*, Историјски институт, Београд.

- Љушић 2008: Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Митровић 2011: А. Митровић, *Продор на Балкан и Србија 1908-1918*, Завод за уџбенике, Београд 2011.
- Митровић 1984: А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Митровић 1983: А. Митровић, „Стварање немачке окупационе зоне и аустроугарске окупационе управе у Србији (јесен 1915. – пролеће 1916)“, *Balkanica* 13-14, САНУ Балканолошки институт, Београд.
- Станковић 1981: Ђ. Станковић, „Административна подела Краљевине СХС“, *Историјски часник* 1-2, Филозофски факултет, Одељење за историју, Београд.

Petar RISTANOVIĆ

## ADMINISTRATIVE CHANGES IN THE TERRITORY OF OLD SERBIA FROM 1912 TO 1941

### *Summary*

During the period of almost three decades, from 1912 to 1941, in the area of Old Serbia there were four administrative systems changed. In the article, the author deals with the introduction of Serbian administration after liberation, and the problems that have made this process. Before it was ended, the First World War had broken out. During the occupation, 1915-1918, territory of Old Serbia was divided between Austria-Hungary and Bulgaria, and one part was under German government. After the war, the Kingdom of SCS was created and the issue of administrative divisions came into the centre of political conflict between the government and the Croatian block. The laws that were governing the issue of administrative division, adopted in 1922 and on 1929, were in the service of state politics, in order to seduce a powerful centralized system and to eliminate the tradition of historical provinces. During the 1930s, there was a large number of projects created, all about reorganization of the federal government. They all watched Old Serbia like a part of future Serbian federal unit. The outbreak of the Second World War prevented the implementation of these ideas. In a country that was saturated with problems of foreign policy and the struggle of the Croatian issue, the area of Old Serbia was neglected although the problems were never solved.

*Key words:* Old Serbia, Kosovo and Metohia, Ras area, Macedonia, Balkan wars, First World War, provinces, areas, districts, administrative changes